

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА стала наслідком суперечностей світового процесу, зумовлених Версальською системою повоєнних договорів та експансіоністськими діями країн [«Антикомінтернівського пакту»](#) — Німеччини, Італії та Японії, що прагнули переділу світу на свою користь. Розв'язанню Д. с. в. сприяла політика потурання найбільш агресивній країні — Німеччині, де до влади прийшла нацистська партія на чолі з [А. Гітлером](#), з боку Великої Британії, Франції, США і правлячої верхівки СРСР на чолі з [Й. Сталіним](#), який уклав з Німеччиною договори про мир і дружбу, підкріплені таємними домовленостями щодо перегляду кордонів та встановлення сфер впливу в Європі. Д. с. в. почалася нападом Німеччини на Польщу та виступом на її боці союзників — Великої Британії і Франції (а відтак Канади, Австралії та ін. країн). Таким чином війна одразу ж набула характеру коаліційної. 17 вересня 1939, згідно з попередніми таємними домовленостями, СРСР вступив у німецько-польську війну на боці Німеччини. Після розгрому Польщі виникли умови для реалізації проблеми возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР. Тим часом у Зх. Європі йшла т. зв. дивна війна (бойові дії фактично не велися), чим скористалася Німеччина для підготовки до наступу. У квітні 1940 нім. армія розпочала активні бойові дії, у ході яких окупувала Данію, Норвегію, Бельгію, Нідерланди, Люксембург і завдала поразки Франції, що капітулювала. Після цього Німеччина почала готуватися до висадки на Британ. о-ви, масовано бомбардуючи їх з повітря, але А. Гітлер вирішив спочатку розгромити СРСР і тим самим примусити Велику Британію піти на поступки. У червні 1940 у війну на боці Німеччини вступила Італія, внаслідок чого вона поширилась на Пн. Африку та Балкани. На Далекому Сході Японія окупувала частину тер. Китаю та Індокитаю. 22 червня 1941 нацист. Німеччина, порушивши рад.-нім. договір 1939, напала на СРСР. До неї приєдналися Італія, Румунія, Угорщина, Словаччина, Фінляндія. Рад.-нім. фронт, куди відразу ж перемістився центр ваги Д. с. в., став гол. і визначальним. У СРСР проголошено гасло «Великої Вітчизн. війни», що набуло знач. пропагандист. і емоц.-патріот. сили. З вини Й. Сталіна, який довірився пакту з А. Гітлером, рад. війська не були підготовлені до належ. відсічі агресору, але гітлерів. план «блискавич.» розгрому СРСР ([«Барбаросса план»](#)) зазнав провалу після першої великої поразки нім. армії у Моск. битві 1941–42. Однак на цей час ворог окупував тер. країн Балтії, Білорусі, Молдови, переважну частину України, великі р-ни РФ. Зусиллями урядів і громадськості СРСР, США, Великої Британії створ. [антигітлерівську коаліцію](#) з 26-ти країн (див. також [Декларація двадцяти шести](#)

[держав 1942](#)), які вступили у війну проти Німеччини, а після нападу Японії на США (у грудні 1941) — і проти Японії. Воєнні дії перекинулися у Пн. Африку, р-ни Атлантич. і Тихого океанів. В окупованих нацистами і японськими імперіалістами країнах розгорнувся Рух Опору, однак гол. події відбувалися на рад.-нім. фронті. Влітку 1942 Німеччина почала новий стратег. наступ на пд. напрямку і примусила рад. війська відступати. Але в липні-листопаді 1942 у ході Сталінградської битви й оборони Кавказу вони завдали нім. армії та союз. їм італ. і румун. військам тяжких поразок. Стратег. ініціатива перейшла до рад. армії, що у ході контрнаступу визволила пд.-сх. частину України та прорвала блокаду Ленінграда (нині С.-Петербург). Активізували бойові дії армії країн антигітлерів. коаліції у Пн. Африці, на Середземномор'ї, Тихому океані тощо. У липні 1943 амер. війська висадилися на о-в Сицилія. Авіація союзників здійснювала масовані бомбардування військ.-пром. підприємств Німеччини. Важливим етапом Д. с. в. був розгром гітлерівців у Курській битві 1943, що закінчилася на користь рад. армії. У ході широкого наступу влітку та восени 1943 вона визволила Лівобережну Україну, зх. обл. РФ і сх. — Білорусі. Значну допомогу військам надавали рад. підпіл. організації та партизан. загони. В обстановці розпаду фашист. блоку відбувся процес зміцнення антигітлерів. коаліції, свідченням чого стали Моск., Каїр. і, особливо, Тегеран. конференції. Успіхи на фронтах сприяли поширенню та зміцненню Руху Опору в Польщі, Югославії, Албанії, Чехо-Словаччині, Франції, Бельгії, Норвегії, Італії та ін. країнах. У 1944, як і в попередні роки, воєнно-політ. ситуацію на фронтах Д. с. в. визначали наслідки протистояння нім. і рад. армій. Провівши серію наступал. операцій, рад. армія визволила СРСР від фашист. загарбників і перенесла бойові дії на тер. країн Центр. і Пд.-Сх. Європи. 6 червня 1944 союзниц. війська висадилися на узбережжі Франції (в Нормандії) і відкрили [другий фронт](#) у Європі. Взимку 1944–45 нім. війська у ході Арденн. операції прорвали фронт союзників і завдали їм тяжкої поразки. Однак рад. армія (на прохання союз. кер-ва) раніше наміченого строку розпочала зимовий наступ і відтягнула нім. дивізії з Арденн, що допомогло стабілізувати Зх. фронт. В обстановці згоди між учасниками антигітлерів. коаліції проведено [Кримську конференцію 1945](#) глав урядів США, Великої Британії та СРСР для вирішення проблем повоєн. устрою. Тим часом рад. війська вступили на тер. Німеччини, союзні — форсували р. Рейн, оточили й примусили капітулювати велике угруповання фашист. військ. Рад. армія зустрілася з військами союзників на р. Ельба. Опівночі 8 травня 1945 Німеччина беззастережно капітулювала. На конф. глав урядів країн антигітлерів.

коаліції у м. Потсдам (липень–серпень 1945) серед ін. проблем розглядали обстановку на тихоокеан. театрі воєн. дій. СРСР підтвердив узятє на Крим. конф. зобов'язання вступити у війну з Японією. У ході наступу в Маньчжурії рад. війська розгромили япон. Квантун. армію (серпень 1945). Після того, як США скинули атомні бомби на міста Гіросіма та Наґасакі, Японія 2 вересня 1945 капітулювала.

У Д. с. в., що тривала 6 р., взяла участь 61 країна з насел. 1,7 млрд осіб (30 % усього людства). Хоча воєнні дії проходили на тер. 40-а держав, найбільших зусиль у війні доклав і найбільших втрат зазнав СРСР. З 60-ти млн загиблих майже половина — рад. громадяни. Війна завдала СРСР величез. матеріал. втрат, причому особливо відчутними вони були на тих тер., де відбувалися бойові дії (насамперед Україна і Білорусь). Рад.-нім. фронт був вирішал. фронтом війни: тут розгромлено 607 дивізій країн фашист. блоку (у 4 рази більше, ніж на ін. фронтах) і 75 % бойової техніки. Осн. битви пов'язані з тер. України, яка від червня 1941 до жовтня 1944 була по суті центр. ділянкою рад.-нім. фронту.

М. В. Коваль

Велика вітчизняна війна

Велика вітчизняна війна — війна СРСР з нацистською Німеччиною та її союзниками (Італією, Румунією, Угорщиною, Словаччиною, Фінляндією). Розпочалася 22 червня 1941 вторгненням на тер. СРСР військ груп армій «Північ», «Центр» і «Південь», що загалом налічували 190 дивізій і 20 бригад, у яких було понад 5 млн солдатів та офіцерів, понад 47 тис. гармат і мінометів, 4,4 тис. танків і штурмових гармат, до 4,4 тис. літаків (за підтримки 190 бойових кораблів). Відповідно до плану «Барбаросса» СРСР мав бути розгромлений у швидкоплинній, «блискавич.» війні, яка мала на меті знищення СРСР як оплоту комунізму й осн. перешкоди у здобутті світ. панування; колонізацію та експлуатацію його тер., передусім сировин. і продовол. ресурсів України; поневолення та знищення насел., віднесеного нацистами до «неповноцін. раси». Гол. завдання — знищити осн. сили Червоної армії у прикордон. боях і не дати їм відступити в глиб країни. Стратегічно важливими об'єктами визначені Москва (німці вважали, що її захоплення матиме вирішал. значення), Ленінград (нині С.-Петербург), Київ, Донбас. Завдання групи армій «Північ» — розгромити рад. війська у Прибалтиці й захопити порти на Балт. морі, зокрема Ленінград; «Центр» (зосередженої на гол. напрямі) — прорвати стратег. фронт оборони, оточити й розгромити рад. війська у Білорусі та наступати на Москву; «Південь» — знищити рад. війська на Правобереж. Україні, захопити Київ, форсувати Дніпро й наступати далі на Сх. Нім. армія «Норвегія» та 2 фінські армії повинні були захопити міста Мурманськ й Полярний і сприяти групі армій «Північ» у захопленні Ленінграда. На той час тер.

СРСР складала 22,1 млн км² із насел. 194,1 млн осіб. Важливе військ.-стратег. значення мало входження 1939–40 до його складу Зх. України, Білорусі, Бессарабії, Пн. Буковини, респ. Балтії, а також приєднання внаслідок рад.-фін. війни Карел. перешийка. Вип. оборон. продукції за 3 передвоєнні роки зріс на 39 %. У 1940 — на поч. 1941 розгорнуто мережу військ. академій, училищ, курсів (некомплект команд. складу становив 20 %). В умовах зростаючої загрози у травні 1941 на учбові збори призвано 800 тис. резервістів, розпочато передислокацію частин із внутр. округів. Однак до 22 червня 1941 здійснити мобілізац. заходи у повному обсязі та розгорнути війська згідно з планом прикриття кордону не вдалося. Перший удар агресора прийняли на себе 186 дивізій (2,7 млн осіб), на озброєнні яких було 39,4 тис. гармат і мінометів, 11 тис. танків і 9,1 тис. літаків. Червона армія виявилася не готовою до організов. ефектив. опору і почала відразу ж відступати, зазнаючи великих втрат. Осн. причиною цього були прорахунки і злочинні дії Й. Сталіна, що полягали в масовому усуненні з армії напередодні війни досвідчених команд. кадрів, ігноруванні можливості нападу 1941 Німеччини тощо. Президія ВР СРСР оголосила про мобілізацію військовозобов'язаних 1905–18 років народж., на базі упр. і військ. округів створ. Пн., Пн.-Зх., Зх., Пд.-Зх. і Пд. фронти. У подальшому кількість фронтів та їхні назви неодноразово змінювалися, зокрема 1943 Воронеж. став *Першим Українським фронтом*, Степ. — *Другим Українським фронтом*, Пд.-Зх. — *Третім Українським фронтом*, Пд. — *Четвертим Українським фронтом*. Для координації зусиль тилу й фронту 30 червня 1941 організований Держ. комітет оборони на чолі з Й. Сталіним. Нім. війська за лічені дні пробілися до Ленінграда (нині С.-Петербург), взявши його у блокаду, зайняли тер. респ. Балтії, Білорусь, Молдову. Запеклого характеру набули у перший тиждень війни бої в укр. прикордонні. 23–29 червня побл. міст Дубно, Луцьк, Ровно (нині Рівне) відбулася зустрічна танкова битва між 1-м танк. угрупованням противника і мотомеханізов. корпусами Пд.-Зх. фронту. У липні в запеклих боях побл. м. Смоленськ (РФ) рад. війська зірвали спробу гітлерівців захопити Москву. Від 11 липня до 26 вересня тривала *Київська оборонна операція 1941*. В р-ні Києва та на Кіровоградщині у ворожому оточенні загинули 6 рад. армій. У полоні опинилося понад 600 тис. бійців і командирів. Більш успішною була оборона Одеси 5 серпня — 16 жовтня. На тривалий час вдалося затримати ворога у Донбасі та під Севастополем. В оборон. боях 1941, у яких рад. ЗС зазнали найважчих втрат за всю війну (вбито понад 2,5 млн, поранено 1,1 млн, потрапило у полон і зникло безвісти 2,2 млн осіб), зірвано гітлерів. розрахунки на «блискавичну» війну; вони дали можливість перевести на воєнні рейки нар. госп-во СРСР. Найважливішим заходом стала евакуація у сх. р-ни країни. За неповними

даними, з центр. і сх. обл. УРСР у сх. р-ни СРСР вивезено 550 індуст. об'єктів (190 — союз., 360 — респ. підпорядкування), 24 буд. організації (15 тис. робітників й інж.). Все, що неможливо було вивезти, підлягало знищенню відповідно до директиви РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 (див. також [Евакуація](#)). Серед насел. розгорнуто патріот. рухи на допомогу діючій армії. У прифронт. р-нах створ. формування нар. ополчення, [винищувальні батальйони](#) для боротьби з ворожою агентурою тощо. Жителі міст і сіл взяли участь у спорудженні оборон. рубежів. Гітлерів. плани зазнали остаточ. краху після битви під Москвою 1941–42 і переходу рад. армії у контрнаступ. Актив. опір рад. військ агресорові сприяв створенню антигітлерів. коаліції, провідну роль у якій відіграли СРСР, США та Велика Британія.

Від листопада 1941 США почали поставки до СРСР за ленд-лізом озброєння, продовольства, обмундирування тощо. Досягнуто принцип. домовленостей щодо відкриття другого фронту в Європі. Після поразки нім. військ під Москвою за наполяганням Й. Сталіна рад. армія провела низку операцій з метою розгрому ворога на різних ділянках рад.-нім. фронту, які закінчилися невдало. Важкі поразки рад. військ під Харковом, Керчу та Севастополем, невдалі спроби деблокувати Ленінград (в оточення потрапила 2-а ударна армія під командуванням генерал-лейтенанта [А. Власова](#)) значно ускладнили ситуацію на фронті. Вермахт, використовуючи стратег. ініціативу, наприкінці червня 1942 розгорнув заг. наступ на Пд. з метою захопити Кавказ, бакин. нафту і вийти на Близький Схід. У ході цього наступу напрям гол. удару перенацілений на м. Сталінград (нині Волгоград, РФ). 17 липня почалася битва за це місто, і незабаром війська противника, які вийшли до Волги, майже повністю ним оволоділи. Ін. їхня частина, намагаючись пробитися в Закавказзя, вийшла до гол. Кавказ. хребта. На 22 липня 1942 вся Україна була окупована гітлерівцями. Нім. армія захопила тер. СРСР пл. бл. 1 млн 800 тис. км², на якій до війни проживало понад 80 млн осіб, виробляли третину всієї пром. продукції та майже половину продовольства. Окупанти здійснювали масове знищення насел., насамперед євреїв, циган, політ. противників гітлерів. Німеччини; насильниць. депортацію на примус. роботи до Німеччини молоді; розграбування укр. землі. На всій окупов. тер. розгорнувся Рух Опору — нар. підпільно-партизан. боротьба. Діяльність підпіл. груп, партизан. загонів і з'єднань УРСР координував створ. 1942 *Український штаб партизанського руху* на чолі з *Т. Строкачем*. Серед найбільш відомих партизан. командирів — *П. Вершигора*, *С. Ковпак*, *С. Руднєв*, *О. Сабуров*, *О. Федоров*. 19 листопада 1942 після ретел. підготовки почався великий контрнаступ рад. військ під Сталінградом, під час якого оточено 22 дивізії нім., італ. і румун. армій (330 тис. солдатів та офіцерів). Водночас нім. війська під тиском рад. армії почали відступ з Пн.

Кавказу. Перехід стратег. ініціативи до рад. військ дав змогу вже у грудні 1942 почати визволення пд.-сх. частини України і прорвати блокаду Ленінграда (січень 1943). На цей час рад. армія отримала цінний бойовий досвід, її було модернізовано й оснащено першоклас. зброєю. Наприкінці 1942 вона нараховувала бл. 6,6 млн осіб, на озброєнні яких було понад 78 тис. гармат і мінометів (без зеніт. артилерії), 7,3 тис. танків, 4,5 тис. бойових літаків. Вирішал. роль у цих змінах відіграла створена, по суті заново, розгалужена і потужна воєнна економіка, зосереджена на Уралі, в Поволжі, Зх. Сибіру, а також самовіддана праця трудівників тилу, зокрема сотень тисяч фахівців, евакуйов. з України. Зб. ільшення виробництва озброєння дозволило сформувати танк. і механізов. корпуси, артилер. дивізії резерву Верхов. головнокомандування, танк. і повітр. армії. Важливу роль у патріот. вихованні відіграли ЗМІ, література й мистецтво (твори *М. Бажана*, *О. Довженка*, *І. Еренбурґа*, *А. Малишка*, *Л. Первомайського*, *В. Сосюри*, *П. Тичини*, *М. Шолохова* та ін.); велике значення мала й позиція Церкви (Й. Сталін 1943 дозволив обрати Патріарха та створити Синод), яка надавала не лише морал., а й матеріал. допомогу (зокрема на її кошти побуд. танк. колона «Дмитрій Донський»). Німеччина, намагаючись узяти реванш, улітку 1943 здійснила великий наступ у р-ні Курського виступу рад.-нім. фронту. Рад. війська ціною знач. втрат у танках і живій силі відбили удар противника, зуміли розгорнути контрнаступ від м. Великі Луки (Псков. обл., РФ) до Чорного моря та розпочали масове вигнання гітлерівців із захоплених ними територій. Центр. подіями остан. місяців 1943 стали битва за Дніпро і Київ. наступал. операція 1943, перед тим ворога вибито з Донбасу та Лівобережжя. 1944, як і у попередні роки, події на території України продовжували впливати на весь хід війни в Європі. Битва за Україну, що тривала 680 діб і складалася з 11-ти стратег. і 23-х фронт. операцій (серед них — [Житомирсько-Бердичівська](#), [Корсунь-Шевченків.](#), [Нікопольсько-Криворізька](#), [Проскурівсько-Чернівецька](#), [Уман.-Ботошан.](#)), завершилася 28 жовтня 1944 повним вигнанням гітлерівців з її території. Бойові дії перенесено до суміж. країн Центр. і Пд.-Сх. Європи. За подвиги у війні понад 11 тис. воїнів відзначені званням Героя Рад. Союзу, з них 104 — двічі, *Г. Жуков*, *І. Кожедуб*, *О. Покришкін* — тричі; *А. Алюшин*, *І. Драченко*, *П. Дубинда*, *М. Кузнєцов* також стали й повними кавалерами ордена «Слави» (загалом орденами та медалями відзначено понад 7 млн осіб). Звання Героя Соц. Праці в роки війни отримала 201 особа.

М. В. Коваль

ОУН — між співпрацею та конфронтацією з нацистською Німеччиною

Прагнення [Організації українських націоналістів](#) вибороти свободу і незалежність для українського

народу проголошено на засновничій конф. ОУН 1929. На той час укр. землі входили до складу різних держав — СРСР на Сх., Польщі, Угорщини, Румунії та Чехо-Словаччини на Зх., тому, щоб заручитися нар. підтримкою, ОУН прийняла ідеологію популяр. у 1920–30-х рр. інтеграл. націоналізму. Укр. варіант ідеології, близький до франц., передбачав широке залучення зх.-укр. молоді до боротьби за незалежність. ОУН була не лише радикал. націоналіст. організацією, створеною з єдиною ціллю служити укр. нації у боротьбі за волю і незалежність, відкидаючи все ін. як другорядне, — крім свободи й незалежності її програми декларували соц. і екон. свободу для народу України, що привернуло до неї значну частину насел. (зокрема й молоді) Зх. України. З огляду на тогочасні успіхи тоталітар. режимів ОУН у кер-ві дотримувалася авторитар. теорії та практики. Після вбивства 1938 [Є. Коновальця](#) вона постала унітар. політ. партією з безумов. владою лідера. Часто, особливо у рад. історіографії, цей та кілька ін. пунктів програмної й організац. побудови ОУН використовувались як докази тотожності оунів. і фашист. ідеологій. Однак, якщо для фашизму (за Б. Муссоліні) держава понад усе, без неї немає нації, то ОУН проголосило націю найвищою формою організації людської спільноти, а укр. народ — поч. дії і кінц. точкою зусиль укр. націоналізму. За [О. Мотильом](#), фашизм — шлях організації держави, укр. націоналізм — шлях до державності (українці не могли бути фашистами, адже вони не мали держави), сутність нац.-визв. руху. Діяльність ОУН не знайшла широкої підтримки у Європі. Окрім урядів Литви та Чехо-Словаччини, що надавали матеріал. допомогу, певну зацікавленість виявляла Німеччина, використовуючи німців-учасників Визв. змагань 1917–21 у складі Армії УНР і УГА як джерело інформації про внутр. справи Польщі, ставлення до неї галиц. українців, ситуацію в СРСР. Один із високопосадовців нацист. апарату й фахівець зі сх.-європ. питань [Г. фон Менде](#) гол. зв'язковим між нім. розвідкою і ОУН називав колиш. підполковника Армії УНР [А. Бізанца](#), контакти з деякими офіцерами нім. розвідки підтримував [Є. Коновалець](#). Але штаб нім. служби безпеки не мав чіткої програми дій стосовно України, оскільки укр. питання як політ. чинник ще не було визначене. Ситуація змінилася 1938 у світлі зростаючого напруження між Польщею та Німеччиною. Після вбивства [Є. Коновальця](#) лідером ОУН став [А. Мельник](#), який прихильно ставився до можливої співпраці з нім. розвідкою, розраховуючи на допомогу в досягненні політ. цілей. Перші кроки до співпраці зробила нім. розвідка, розпочавши переговори не лише з представниками ОУН, а й впливовими громадсько-політ. діячами ([Д. Паліївим](#), [М. Хронов'ятом](#) та ін.) про їхню роль у можливому польс.-нім. конфлікті. Після зустрічей з керівництвом ОУН нім. розвідка сформувала з українців спец. загін (до 600 осіб) під командуванням колиш. полковника Армії УНР [Р. Сушка](#), який розпочав військ. підготовку у серпні 1939. Однак після вступу (за умовами таєм. договору між Німеччиною та СРСР) на тер. Польщі рад. військ, нім. командування,

остерігаючись дій, що могли бути трактовані як порушення нім.-рад. угоди, заборонило передислокацію укр. підрозділу за р. Сян і незабаром розпустило його. Українці розцінили цю угоду як зраду та образу їх нац. гідності, подібну до схвалення Німеччиною угор. нападу на Карпат. Україну 15 березня 1939. Поразка у боротьбі за незалежність Карпат. України та несподіваний поворот подій у зв'язку з нім.-рад. угодою загострили протистояння між [А. Мельником](#) і [С. Бандерою](#), нещодавно звільненим з польс. ув'язнення. Фактич. розкол стався у лютому 1940, коли [С. Бандера](#) утворив і очолив фракцію ОУН(б), формал. — у квітні 1941 на скликаному ним 2-му Конгресі ОУН. Так виникли окремі організації ОУН(м) і ОУН(б), які, йдучи різними стратег. і тактич. шляхами, переслідували одну ціль — незалежність України.

Ворогуючи між собою, ОУН(м) і ОУН(б) навесні 1941 за підтримки нім. розвідки почали організацію груп для виконання спец. операцій. Активну роль в організації військ. вишколу прихильників [С. Бандери](#) відіграв чл. Проводу ОУН(б) агент нім. розвідки [Р. Ярий](#). Створюючи батальйони «*Нахтігаль*» і «*Ролянд*» ОУН(б) і німці переслідували різні цілі, тому укр. сторона (для однознач. інтерпретації намірів) поставила умову — складення присяги не [А. Гітлеру](#) та Німеччині, а ОУН(б) і Україні (див. також [Дружини українських націоналістів](#)). Аби переконатися, що нім. влада зрозуміла причину готовності українців брати участь у її планах, обидві фракції ОУН надіслали [А. Гітлеру](#) свої звернення. У меморандумі від 14 квітня 1941 голова ОУН(м) [А. Мельник](#) метою діяльності націоналістів назвав відновлення незалеж., суверен. Української Держави на тер. між Дунаєм, Карпатами і Касп. морем, заселеній укр. нацією. Фракція [С. Бандери](#) визначила, що лише абсолютно суверенна Українська Держава здатна забезпечити укр. нації вільне життя, повноцін. і різнобіч. розвиток. Окрім цього, у меморандумі ОУН(б), надісланому 23 червня 1941 за підписами [С. Бандери](#) і [В. Стахіва](#), містилося застереження: якщо Німеччина не виконає свої обіцянки відновити Українську Державу, ставлення до німців як до визволителів може змінитися. Для частини нім. верхівки та інтелігенції було очевидним, що українці готові приєднатися до Німеччини за умови отримання нац. свободи, вбачаючи нагоду реалізувати мрію про незалежну Україну, вільну від Польщі та Росії. Нім. влада, уникаючи суперечки з українцями, чий людський ресурс вона хотіла використати у влас., кардинально протилеж. укр. цілях, і сприймаючи Україну тільки як окупов. тер. (німці ніколи не ставилися до українців як до союзників), не відповіла, підштовхуючи оунівців до самот. дій. Відкинувши сумніви, українці батальйону «*Нахтігаль*» 22 червня 1941 у складі нім. військ перейшли кордон з СРСР, а 30 червня одними з перших увійшли до Львова. Батальйон «*Ролянд*» вступив у війну дещо пізніше — на Пд. фронті, перейшовши кордон з тер. Румунії. З ініціативи ОУН(б) 22 червня 1941 у Кракові 86 представників різних політ. сил (окрім мельниківців) після тривалого обговорення утворили

Укр. нац. комітет. Відповідальні за діяльність — В. Петрів (голова), В. Горбовий (1-й віце-президент), В. Андрієвський (2-й віце-президент), С. Шухевич (1-й секр.) і В. Мудрий (2-й секр.). Того ж дня комітет ухвалив звернення до українського народу, підписане 36-ма громад., культур. і політ. діячами із закликом до об'єднання у боротьбі за створення Української Держави. А. Мельник не підтримав рішення комітету і розкритикував його засновників. Бандерівці й мельниківці створювали політ. групи (т. зв. похідні групи ОУН), які слідом за наступаючими нім. військами вирушали у сх. регіони України для організації місц. самоуправління і поліції та відродження духу громадян. незалежності. 1-й заст. С. Бандери Я. Стецько, уповноважений ОУН(б) поставити Німеччину перед фактом відродження укр. державності, 30 червня 1941 у Львові в будинку товариства «Просвіта» у присутності бл. 100 львів. громадян — учасників Нац. асамблеї проголосив [Акт відновлення Української Держави](#). Присутні на зібранні представники нім. влади висловили негативне ставлення до цієї події і попередили Я. Стецька про небезпеку такого вчинку. Проголошення, зачитане по радіо, викликало значне піднесення серед мешканців Зх. України. Наступ. дня митрополит Андрей Шептицький оприлюднив Пасторал. лист із благословенням істор. події та сподіваннями, що новий уряд Я. Стецька повністю задовольнить потреби і забезпечить благополуччя всіх громадян Української Держави незалежно від віросповідання, національності й соц. статусу. Підбурений ентузіазмом нар. підтримки незалежності, 7 липня 1941 він написав лист А. Мельнику, в якому переконував його порозумітися з С. Бандерою в інтересах українського народу (прохання не було здійснене). Кер-во нацист. Німеччини, розуміючи, що проголошення суверен. незалеж. України (всупереч колоніал. політиці А. Гітлера) може підштовхнути нації ін. окупов. тер. до самовизначення, переконувало С. Бандеру відмовитися від боротьби за незалежність, а після невдачі переговорів 7 липня 1941 затримало його в Берліні під домашнім арештом. Окрім С. Бандери, у Кракові та Львові заарешт. кілька провід. діячів ОУН(б). В очікуванні можливих арештів 10 липня 1941 у Львові зустрілися лідери ОУН(б) Я. Стецько, М. Лебедь, Я. Старух, І. Климів, Л. Ребет, Р. Ільницький, І. Равлик і В. Турковський. Оскільки організація залишилася без лідера, Я. Стецько призначив головою проводу М. Лебедя. Також вирішено пристосувати структуру ОУН(б) для боротьби проти нім. окупантів (це стало першою резолюцією бандерівців, спрямованою проти Німеччини).

Як і очікувалося, 11 липня Я. Стецько й Р. Ільницький були заарешт. і наступ. дня відправлені до Берліна під домашній арешт на час допиту. Впродовж цього часу С. Бандера і Я. Стецько мали можливість видавати політ. настанови у формі декларацій або пояснень. 21 липня 1941 політ. відділ ОУН(б) своєю заявою підтвердив

незворот. характер Акта відновлення Української Держави. Масове незадоволення українців викликав новий адм.-територ. поділ, за яким Галичина (як одноймен. дистрикт) ввійшла до складу Ген. губернії. Нім. адміністрація навіть видала спец. секретну інструкцію для співроб. «Як поводитися з українцями», в якій приєднання окремих укр. тер. до Ген. губернії чи Румунії рекомендовано аргументувати тим, що нім. армія влас. кров'ю врятувала Україну, отож Німеччина має право вирішувати питання провінцій згідно з влас. політ. необхідністю. 3 серпня 1941 Я. Стецько від імені укр. уряду направив А. Гітлеру лист із протестом проти таких дій. Відреагувало й керівництво «Нахтіґаля» та «Ролянда» — політ. лідер першого Р. Шухевич у зверненні до нім. командування заявив про неможливість перебування за таких умов укр. підрозділів у складі нім. армії. У відповідь обидва батальйони відведені від лінії фронту і відправлені у вересні 1941 до м. Франкфурт-на-Одері (Німеччина), а звідти — у Білорусь для виконання поліцей. функцій протягом року, що стало завершенням співпраці укр. націоналістів з нім. розвідкою. Після 2-х місяців безрезультат. переговорів 15 вересня 1941 німці перевели С. Бандеру і Я. Стецька до берлін. в'язниці, а у січні 1942 — до концтабору Заксенгаузен, де їх утримували до кін. 1944. Скасувати відновлення незалеж. України нім. розвідка пропонувала і М. Лебедю, а після відмови — подала його в розшук як особливо небезпеч. озброєного злочинця. Тим часом українці, які спочатку вважали німців визволителями від більшовиків, у світлі останніх подій поступово почали сприймати їх лише як чергових окупантів. В умовах зростання протистояння нацист. гніту у вересні 1941 під керівництвом М. Лебедя відбулася *Перша конференція ОУН(б)*. Враховуючи ще досить сильні протім. настрої, її учасники вирішили гол. акцент зробити на роз'ясненні колонізац. і експлуатац. планів гітлерівців щодо України з метою підготовки насел. до неминучого зброй. протистояння з нацистами (рішення конф. означали фактичне проголошення війни Німеччині). [Друга конференція ОУН\(б\)](#) у квітні 1942 однозначно визначила гол. мету діяльності бандерівців — встановлення суверен. Української Держави. Німці намагалися придушити ці ініціативи шляхом репресій: гестапо у Києві, Дніпропетровську, Миколаєві, Рівному, Житомирі та Вінниці отримало наказ негайно заарешт. і (після допиту) таємно ліквідувати як злочинців усіх функціонерів бандерів. руху. Незважаючи на поміркованішу позицію, переслідувань зазнали й мельниківці — представники нім. влади на місцях боролися із будь-якими проявами нац. свідомості з політ. забарвленням. При цьому найбільших втрат ОУН(м) зазнала у Києві, де діяв її представниц. орган — Укр. нац. рада на чолі з М. Величківським. 12 грудня 1941 гестапо закрило ред. г. «Українське слово» і заарешт. Олега Ольжича, І. Рогача, О. Чемеринського, П. Олійника — провід. діячів ОУН(м). У відповідь 14 січня 1942 Укр. нац. рада надіслала А.

Гітлеру меморандум, у якому висловлювалося розчарування ОУН(м) нім. політикою загалом, після чого німці розпустили раду і ув'язнили М. Величківського. У лютому 1942 гестапо закрило літ. гурток (групу), що видавав ж. «Литаври», і заарешт. його чл., із яких бл. 40-а осіб розстріляло (серед них і *О. Телігу*). 24–25 травня 1942 конф. ОУН(м) у м. Почаїв (нині Кременець. р-ну Терноп. обл.) засудила політику нацистів й закликала до боротьби з німцями як найбільшими (після більшовиків) поневолювачами України. Така позиція, хоча й не підтримана всіма чл. організації, визначила осн. політику ОУН(м) упродовж війни. Рішення конф. обох фракцій ОУН були розповсюджені у підпіл. журналах, бюлетенях і листівках, зокрема автор однієї з брошур ОУН(б) зазначав, що Німеччина, яка претендує на роль союзника і визволителя, не хоче бачити Україну об'єднаною і незалежною, а прагне обернути її в колонію, а укр. народ — на рабів. Отже, після 15 вересня 1941 ОУН(б) і після Почаїв. конф. 24–25 травня 1942 ОУН(м) остаточно визначили нацист. владу як ворога укр. політ. прагнень, гнобителя та експлуататора українського народу. Таке сприйняття відображене у резолюції 3-го Надзвич. конгресу ОУН(б), що відбувся у серпні 1943. Таким чином, від вересня 1941 ОУН(б) проводила послідовну антинацист. пропаганду, яка вплинула не лише на її чл., але й на значну частину укр. суспільства. Ця своєрідна словесна війна стала необхід. періодом психол. і організац. підготовки українців до ведення зброй. боротьби проти нім. окупац. влади.

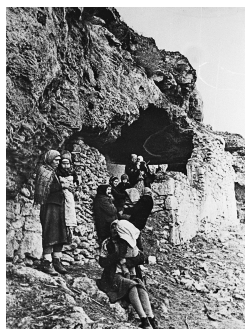
Т. Г. Гунчак

Рекомендована література

1. История второй мировой войны. 1939–1945: В 12-ти т. Москва, 1973–82;
2. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. Париж; Нью-Йорк; Л., 1993;
3. Коваль М. В. Україна. 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. К., 1995;
4. Україна в Другій світовій війні у документах: Зб. нім. архів. мат. Т. 1–4. Л., 1997–2000;
5. Восточная Европа между Гитлером и Сталиным. 1939–1941 гг. Москва, 1999;
6. Коваль М. В. Україна в Другій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). К., 1999;
7. Руккас А. Участь українців – контрактних офіцерів польської армії у вересневій кампанії 1939р. // КС. 2002. № 3.
8. Проэктор Д. М. Фашизм: путь агрессии и гибели. Москва, 1989;
9. Великая Отечественная война: Военно-истор. очерки. Кн. 1. Москва, 1995;
10. Другая война. 1939–1945. Москва, 1996;
11. Київ у дні нацистської навали (За документами радянських спецслужб). К.; Л., 2003.
12. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини. Л., 2003;
13. Деревінський В. Ф. Ставлення ОУН(б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин. К., 2006.

М. В. Коваль, Т. Г. Гунчак

Фотоілюстрації

Бібліографічний опис:

Друга світова війна / М. В. Коваль, Т. Г. Гунчак // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-21884>. – Останнє поновлення : 2025.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).